

مسئولیت مدنی سازنده هوش مصنوعی با تأکید بر مسئولیت نیابتی

علی اصغر مومن پویا
وکیل پایه یک دادگستری
مدرس دانشگاه

محمد جواد قربانی

کارآموز وکالت کانون وکلای دادگستری مرکز

چکیده

مقاله حاضر به بررسی مسئولیت مدنی سازنده هوش مصنوعی با تمرکز بر مسئولیت نیابتی می پردازد. این پژوهش با هدف بررسی شرایط لازم برای اثبات مسئولیت نیابتی در مورد عملکرد هوش مصنوعی انجام شده است. نتایج نشان می دهند که برای اثبات مسئولیت نیابتی، ارتباط کارفرما و کارمند باید وجود داشته باشد و عمل زیان بار باید در حین انجام وظایف محوله انجام شده باشد. همچنین، دو نوع مسئولیت مطلق و محض تشریح شده اند که در شرایط مختلف اعمال می شوند. این مقاله به طور صریح و شفاف موضوع پژوهش و نتایج حاصل را بیان نموده و بر اهمیت مسئولیت نیابتی در حوزه هوش مصنوعی تأکید دارد.

کلمات کلیدی: مسئولیت مدنی، هوش مصنوعی، سازنده هوش مصنوعی، مسئولیت

نیابتی

۱- مقدمه

با پیشرفت روزافزون هوش مصنوعی و نفوذ گسترده آن در تار و پود زندگی بشر،

پرسشی بنیادی در اذهان متبلور می‌شود: در قبال خطرات و آسیب‌های احتمالی ناشی از عملکرد این سیستم‌های هوشمند، چه کسی مسئول است؟ این پرسش، هسته مرکزی بحث «مسئولیت مدنی سازنده هوش مصنوعی» را تشکیل می‌دهد. در این مقاله، به بررسی این موضوع با تمرکز بر مفهوم «مسئولیت نیابتی» در نظام‌های حقوقی مختلف می‌پردازیم.

در سال‌های اخیر، مباحث و مطالعات متعددی پیرامون مسئولیت مدنی هوش مصنوعی انجام شده است. برخی از این مطالعات بر مفهوم «مسئولیت مطلق» تمرکز دارند، در حالی که برخی دیگر به بررسی «مسئولیت مبتنی بر تقصیر» می‌پردازند. در این میان، مفهوم «مسئولیت نیابتی» به‌عنوان یکی از مبانی قابل تأمل در تعیین مسئولیت سازنده هوش مصنوعی مطرح شده است. در این مقاله، با بررسی دکترین «مسئولیت کارفرما» در نظام حقوقی کامن‌لا، به دنبال تبیین چارچوبی برای تعیین مسئولیت سازنده هوش مصنوعی در قبال خسارات ناشی از عملکرد آن هستیم. هدف از این پژوهش، ارائه تحلیلی جامع از مفهوم «مسئولیت نیابتی» در نظام حقوقی کامن‌لا و بررسی تطبیقی آن با سایر نظام‌های حقوقی است. همچنین، به بررسی مزایا و معایب اعمال دکترین «مسئولیت کارفرما» در قبال هوش مصنوعی و ارائه راهکارهای جایگزین می‌پردازیم.

امیدواریم با ارائه این مقاله، گامی در جهت روشن‌تر شدن ابعاد حقوقی مسئولیت مدنی سازنده هوش مصنوعی و تدوین چارچوب‌های قانونی مناسب برای این حوزه نوظهور برداریم.

۲- مسئولیت مدنی در حقوق ایران

در اصطلاح حقوقی، مسئولیت به تعهد قانونی شخص برای جبران ضرر و زیانی اطلاق می‌شود که به دیگری وارد کرده است. این ضرر می‌تواند ناشی از تقصیر شخص یا فعالیت او باشد. به عبارت دیگر، هرگاه شخصی مکلف به جبران خسارات دیگری باشد، در قبال او مسئول شناخته می‌شود و موظف به پاسخ‌گویی است (لنگرودی: ۱۳۴۶).

مسئولیت به دو دسته کلی تقسیم می‌شود:

۱. مسئولیت قانونی یا جزایی: این نوع مسئولیت، الزام شخص به پاسخ‌گویی در برابر تعرض به نظم عمومی و حقوق جامعه است. در صورت ارتکاب جرم، فرد خاطی علاوه بر جبران خسارات، مجازات نیز خواهد شد.

۲. مسئولیت مدنی: که به تعهد شخص برای جبران زیان وارد شده به دیگری اطلاق می‌شود. این زیان می‌تواند به شخص، اموال یا حقوق او آسیب برساند. مسئولیت مدنی شامل تعهد به جبران خسارات ناشی از اموال تحت مالکیت یا تصرف شخص نیز می‌شود. به عنوان مثال، اگر شخصی به دلیل سهل‌انگاری در نگهداری حیوان خانگی خود، به فرد دیگری آسیب برساند، صاحب حیوان موظف به جبران خسارات خواهد بود (حسینی‌نژاد: ۱۳۷۰).

مبنای مسئولیت مدنی در حقوق ایران به دو دسته کلی تقسیم می‌شوند:

۱. مسئولیت مبتنی بر تقصیر^۱: در این نوع مسئولیت، اثبات تقصیر زیان‌زننده برای جبران خسارت ضروری است. ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی و قاعده «تسبیب» مبنای این نوع مسئولیت را تشکیل می‌دهند.

۲. مسئولیت بدون تقصیر: در این نوع مسئولیت، بدون نیاز به اثبات تقصیر، صرف وقوع ضرر و رابطه سببیت بین ضرر و عمل زیان‌بار، موجب مسئولیت زیان‌زننده می‌شود. «اتلاف» نمونه‌ای از این نوع مسئولیت است (بهرامی احمدی: ۱۳۸۸).

ماده ۳۲۸ ق.م. برای جبران ضرر، وجود سه شرط را لازم می‌داند: ضرر، عمل زیان‌بار و رابطه سببیت. ماده ۱ ق.م. علاوه بر این سه شرط، اثبات تقصیر عمدی یا غیرعمدی را نیز به عهده شاکی قرار داده است^۲ (کاتوزیان: ۱۴۰۰).

در مورد ماده ۱ ق.م. برخی معتقدند که این ماده ناسخ قواعد اتلاف است (امیری قائم‌مقام: ۱۳۸۵)، زیرا رابطه سببیت را کافی ندانسته است و شرط ایجاد مسئولیت را

۱. liability Fault-based

۲. برخی رابطه این دو را عموم و خصوص من‌وجه دانسته‌اند و در اثبات این امر بیان داشته‌اند: از یک سو ماده ۱ ق.م. عام است چون هم خسارات معنوی را مطرح نموده و هم خسارات مادی را. از سوی دیگر ماده ۳۲۸ عام است، زیرا شخص را چه تقصیر کرده باشد چه نه، ضامن می‌داند. اما در پاسخ بدین استدلال باید بیان داشت که مطرح نشدن خسارت معنوی در ماده ۳۲۸ به معنای پذیرفته نبودن آن نبوده است و این سکوت به راحتی با لاضرر قابل جبران است. بنابراین سکوت ماده ۳۲۸ دلیلی بر خاص بودن آن نسبت به ماده ۱ ق.م. نیست.

تقصیر می‌داند. برخی دیگر معتقدند که ماده ۱ به معنای ممنوع شناختن مسئولیت‌های بدون تقصیر نیست و تعارضی با قواعد اتلاف ندارد. از جمله دلایل عدم نسخ قواعد اتلاف توسط ماده ۱ ق.م.م می‌توان گفت از لحاظ منطقی، ماده ۱ تعارضی با قاعده اتلاف ندارد. همچنین قواعد اتلاف از جهت موضوع در برابر قانون مسئولیت مدنی خاص است و در نتیجه بین خاص قدیم و عام جدید، عام ناسخ خاص نمی‌شود. اصل ۴ قانون اساسی تفسیری را می‌پذیرد که سازگارتر با حقوق اسلام باشد و اتلاف را نسخ ننماید (کاتوزیان: ۱۳۸۵).

در صورت پذیرش این امر که قانون تلف مستقیم مال دیگری را تقصیر دانسته، تعارضی به وجود نخواهد آمد و توهم نسخ ضمنی از بین می‌رود. همچنین مصلحت اجتماعی اقتضای آن دارد که مسئولیت بدون تقصیر حذف نشود و نظام حقوقی موجود در هم نریزد.

در خصوص قاعده تسبیب در فقه اسلام، اختلاف نظر وجود دارد (صدر: ۱۳۸۶). برخی از فقها معتقدند که این قاعده استقلال ندارد و مشمول حکم اتلاف می‌شود. در مقابل، دیدگاه دیگری نیز وجود دارد که تسبیب را قاعده‌ای مستقل می‌داند. استدلال موافقان استقلال تسبیب این است که تفکیک بین اتلاف و تسبیب در فقه منطقی نیست. مدلول روایت «من اتلف مال الغير فهو له ضامن» در نگاه اول شامل اتلاف به مباشرت است، اما می‌توان به‌طور تبعی تسبیب را نیز نوعی اتلاف در نظر گرفت (محقق داماد: ۱۳۸۹) و آن را مشمول حکم این روایت دانست.

در نظام حقوقی ایران، اتلاف و تسبیب دو مفهوم مجزا تلقی می‌شوند و تسبیب دارای اصالت و هویت مستقلی است. وضع قانون مسئولیت مدنی نیز مهر تأییدی بر این تمایز و اهمیت تسبیب به‌عنوان یک قاعده مستقل در نظام حقوقی ایران است. تسبیب در اصطلاح حقوقی، به معنای فراهم آوردن سبب تلف مال غیر است. برای تحقق ضمان قهری در اثر تسبیب، اثبات تقصیر مسبب ضروری است.

اگرچه در هیچ‌یک از مواد قانون صراحتاً به لزوم وجود تقصیر در تسبیب اشاره نشده است، اما در مواردی خاص، مسئولیت ناشی از تسبیب مشروط به اثبات خطای

مسبب است. ماده‌های ۳۳۱ تا ۳۳۴ قانون مدنی از جمله مواردی هستند که در آن‌ها مسئولیت تسبیب منوط به اثبات خطای مسبب شده است (کاتوزیان: ۱۳۸۵). باتوجه به این موارد، می‌توان برای تسبیب عناصری را برشمرد که عبارت‌اند از: نخستین عنصر تسبیب، وجود فعل یا ترک فعلی از ناحیه مسبب است. این فعل یا ترک فعل باید به گونه‌ای باشد که عرف آن را قابل انتساب به مسبب بداند. عنصر دوم تسبیب، احتمال وقوع ضرری از ناحیه فعل یا ترک فعل مسبب است. ضرر مورد نظر می‌تواند ضرر مالی، جانی یا به هر نحو دیگری باشد. عنصر سوم تسبیب، انتساب عرفی ضرر به فعل یا ترک فعل مسبب است. به این معنا که عرف جامعه، ضرر واقع شده را ناشی از فعل یا ترک فعل مسبب بداند. عنصر چهارم تسبیب، قابلیت نکوهش رفتار مرتکب است. به این معنا که فعل یا ترک فعل مسبب، رفتاری خلاف عرف و شرع تلقی شود (لنگرودی: ۱۳۹۰).

اتلاف به‌عنوان نمونه‌ای از نظریه خطر ماده ۳۲۸ قانون مدنی ایران، نمونه‌ای از بارزترین مصادیق مسئولیت بدون تقصیر در نظام حقوقی این کشور است. این ماده که شباهت زیادی به ماده ۱۳۸۲ قانون مدنی فرانسه دارد (حسینی‌نژاد: ۱۳۸۹)، مبنای نظریه خطر یا مسئولیت بدون تقصیر را در حقوق ایران پی‌ریزی می‌کند (یزدانیان: ۱۳۷۹).

واژه «اتلاف» از ریشه عربی «تلف» به معنای «از بین بردن» مشتق شده است. در اصطلاح حقوقی، اتلاف به هر گونه فعل یا ترک فعلی اطلاق می‌شود که منجر به از بین رفتن کلی یا جزئی مال دیگری شود. تلف مال می‌تواند به دو صورت مادی و معنوی رخ دهد. تلف مادی به از بین رفتن فیزیکی مال اطلاق می‌شود، در حالی که تلف معنوی به از بین رفتن کارایی یا خاصیت مال اشاره دارد (عباسلو: ۱۳۹۰).

مطابق ماده ۳۲۸ قانون مدنی، هر کس مال غیر را تلف کند، ضامن آن است و باید مثل یا قیمت آن را بدهد، اعم از اینکه عمداً تلف کرده باشد یا بدون عمد و اعم از اینکه عین باشد یا منفعت. این ماده بدون در نظر گرفتن تقصیر مسبب، صرف وقوع اتلاف را مبنای ضمان قرار داده است. به عبارت دیگر، صرف اثبات اینکه مال دیگری

از بین رفته، برای اثبات مسئولیت شخص کافی است و نیازی به اثبات سوءنیت یا تقصیر او نیست. مبنای توجیه مسئولیت بدون تقصیر در اتلاف را می‌توان در نظریه خطر جستجو کرد. بر اساس این نظریه، هر کس فعالیتی انجام می‌دهد که با خطر ذاتی همراه است، باید پاسخ‌گوی ضرر و زیان‌های ناشی از آن فعالیت باشد، حتی اگر هیچ‌گونه تقصیری در وقوع ضرر نداشته باشد. در مورد اتلاف نیز می‌توان گفت که هر کس مال دیگری را در معرض خطر قرار می‌دهد، باید پاسخ‌گوی ضرر و زیان‌های ناشی از آن خطر باشد، حتی اگر هیچ‌گونه قصد یا تقصیدی در تلف کردن مال نداشته باشد (لنگرودی: ۱۳۸۷).

در حوزه مسئولیت مدنی ایران، مبحث «اتلاف» در ماده ۳۲۸ قانون مدنی جایگاهی ویژه دارد. این ماده که شباهت‌هایی به ماده ۱۳۸۲ قانون مدنی فرانسه دارد، به‌وضوح نظریه «مسئولیت بدون تقصیر» یا «نظریه خطر» را به تصویر می‌کشد. «اتلاف» در لغت عربی به معنای «تلف کردن» است و از باب افعال مشتق می‌شود. از آنجاکه باب افعال برای متعدی کردن فعل به کار می‌رود، اتلاف به معنای «تلف کردن چیزی به دست کسی» است. در اصطلاح حقوقی، اتلاف به از بین بردن کلی یا جزئی مال اطلاق می‌شود. مال مورد اتلاف می‌تواند از نظر مادی نابود شود و یا بدون تغییر ظاهری، کارایی و خاصیت خود را از دست بدهد. در هر دو حالت، «اتلاف» محقق شده است. برخی معتقدند که صرف تلف مال دیگری به‌صورت مستقیم، نوعی تقصیر محسوب می‌شود، همان‌طور که عهدشکنی تقصیر تلقی می‌شود. اما این گفته را نمی‌توان تأیید نمود، زیرا در عهدشکنی اماره قانونی انتساب اجرا نشدن قرارداد به عمل مدیون طرف قرارداد را از اثبات انتساب و استناد معاف می‌کند و باعث می‌شود اصل بر مسئولیت متعهد باشد، در حالی که در اتلاف، چنین اماره‌ای به سود مالک موجود نیست و اوست که باید انتساب تلف به خواننده را اثبات نماید. البته معمولاً احراز رابطه علیت بین فعل انجام‌دهنده و تلف در صورتی امکان دارد که کاری نامتعارف سرزده باشد یا تجاوزی به عمد رخ داده و ضمان مسبوق به تجاوز بوده باشد.

۳- تعریف هوش مصنوعی و کاربردهای آن

هوش مصنوعی، به‌عنوان یک شاخه اصلی از علوم کامپیوتر، هدف ایجاد ماشین‌هایی با توانایی تفکر و عمل مشابه انسان را دنبال می‌کند. این زمینه شامل چندین زیرشاخه است که هر کدام به‌طور مستقل بر روی ایجاد توانایی‌های خاص در ماشین‌ها تمرکز دارند. یادگیری ماشین به رایانه‌ها امکان می‌دهد بدون نیاز به برنامه‌ریزی صریح، از داده‌ها یاد بگیرند و عملکرد خود را بهبود بخشند. شبکه‌های عصبی مصنوعی از ساختار مغز انسان الهام می‌گیرند و برای پردازش اطلاعات و حل مسائل استفاده می‌شوند. بینایی ماشین به رایانه‌ها اجازه می‌دهد تا مانند انسان‌ها، اشیاء و صحنه‌های دنیای واقعی را ببینند و درک کنند. پردازش زبان طبیعی به رایانه‌ها این توانایی را می‌دهد که زبان انسان را درک و تولید کنند.

در حالی که رباتیک، فرایند طراحی، ساخت، برنامه‌ریزی، بهره‌برداری و کاربرد ربات‌ها را شامل می‌شود. هدف نهایی این زمینه، ایجاد ماشین‌هایی است که در طیف گسترده‌ای از وظایف، از جمله تشخیص پزشکی و رانندگی خودکار، توانایی رقابت و پیشی گرفتن از انسان‌ها را داشته باشند.^۳

۳-۱. کاربردهای هوش مصنوعی

در حال حاضر، هوش مصنوعی به طیف گسترده‌ای از کاربردها پرداخته است. از جمله این کاربردها می‌توان به تشخیص پزشکی اشاره کرد که در آن سیستم‌های هوش مصنوعی برای تجزیه و تحلیل تصاویر پزشکی استفاده می‌شوند و به پزشکان در تشخیص بیماری‌ها کمک می‌کنند. همچنین، در رانندگی خودکار، خودروهای خودران از هوش مصنوعی برای ناوبری در جاده‌ها و جلوگیری از تصادفات استفاده می‌کنند. چت‌بات‌ها نیز از هوش مصنوعی برای شبیه‌سازی مکالمه با انسان‌ها در برنامه‌های پیام‌رسان و وبسایت‌ها استفاده می‌کنند.

هوش مصنوعی همچنین در سیستم‌های شخصی استفاده می‌شود تا داده‌های کاربر را تجزیه و تحلیل کند و توصیه‌های شخصی‌سازی شده ارائه دهد. در بازار سهام،

۳. <https://www.coursera.org/articles/what-is-artificial-intelligence>

هوش مصنوعی برای پیش‌بینی قیمت‌های سهام و انجام معاملات خودکار نیز استفاده می‌شود. با این حال، همچنین نگرانی‌هایی درباره اثرات منفی بالقوه هوش مصنوعی وجود دارد، از جمله از دست دادن شغل برای نیروی انسانی و سوءاستفاده از آن برای اهداف مخرب. این امر نشان می‌دهد که مهم است که درباره هوش مصنوعی و پتانسیل آن برای خوب و بد، گفتگوهای آگاهانه داشته باشیم و برای استفاده از آن به‌طور مسئولانه و اخلاقی همکاری کنیم.

۲-۳. انواع مختلف هوش مصنوعی

۱. هوش مصنوعی محدود^۴: این نوع هوش مصنوعی بر روی یک وظیفه یا مجموعه‌ای از وظایف خاص تمرکز دارد و در انجام آن وظایف بسیار قدرتمند است. به‌عنوان مثال، سیستم‌های تشخیص چهره یا ربات‌های شطرنج‌باز.

۲. هوش مصنوعی عمومی^۵: نوع دیگری است که به آن هوش مصنوعی قوی یا هوش مصنوعی فراگیر نیز گفته می‌شود، مانند انسان، قادر به درک و استدلال در مورد هر موضوعی است. هنوز در حال توسعه است و هنوز به سطح هوش انسان نرسیده است.

۳. ابر هوش مصنوعی^۶: هوش مصنوعی فرضی که از هوش انسان فراتر می‌رود و در تمام زمینه‌ها از انسان‌ها باهوش‌تر است.

۴- جبران خسارت نیابتی در حقوق ایران

معمولاً کسی که عمل زیان‌باری انجام می‌دهد، مسئول جبران خسارت آن است. اما در برخی موارد، شخص دیگری به‌جای او این مسئولیت را به عهده می‌گیرد. به این نوع جبران خسارت، «جبران خسارت نیابتی» می‌گویند. در نظام حقوقی ایران، مفهوم «جبران خسارت نیابتی» به‌طور صریح وجود ندارد (امیری قائم‌مقام: ۱۳۸۵)، اما قواعدی در قانون وجود دارد که شبیه به این مفهوم عمل می‌کنند.

۴. Narrow AI

۵. General AI

۶. Super AI

فصلنامه علمی - تخصصی / سال سوم، شماره ۶ / تابستان ۱۴۰۳

برای مثال، طبق ماده ۷ قانون مسئولیت مدنی، پدر و مادر مسئول جبران خساراتی هستند که فرزندان صغیر یا مجنون آن‌ها به دیگران وارد می‌کنند. دلایل مختلفی برای توجیه جبران خسارت نیابتی وجود دارد. یکی از این دلایل، امکان کنترل عامل زیان توسط شخص ثالث است. به عنوان مثال، در مورد ماده ۷ قانون مسئولیت مدنی، پدر و مادر می‌توانند با نظارت بر فرزندان خود، از ایجاد خسارت توسط آن‌ها جلوگیری کنند. دلیل دیگر، احساس مسئولیت شخص ثالث نسبت به زیان دیده است. مثلاً کارفرما ممکن است احساس مسئولیت کند که جبران خساراتی را که کارمند او به دیگران وارد کرده است، بپردازد.

علاوه بر مورد ماده ۷ قانون مسئولیت مدنی، موارد دیگری نیز در حقوق ایران وجود دارد که می‌توان آن‌ها را نوعی جبران خسارت نیابتی دانست. از جمله این موارد می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: طبق ماده ۱۲ قانون مسئولیت مدنی، کارفرما مسئول جبران خساراتی است که کارگر در حین انجام کار به دیگران وارد می‌کند. طبق ماده ۲۴ قانون حمل و نقل کالا، متصدی حمل و نقل مسئول جبران خساراتی است که به کالا در حین حمل و نقل وارد می‌شود. در برخی موارد، خویشاوندان قاتل باید دیه او را بپردازند (اسماعیلی هریسی: ۱۳۸۷).

جبران خسارت نیابتی مزایای مختلفی دارد، از جمله اینکه جبران خسارت نیابتی باعث می‌شود که خسارت بین شخص ثالث و زیان دیده به طور عادلانه‌تری توزیع شود. در مواردی که مقصر اصلی توانایی پرداخت خسارت را ندارد، جبران خسارت نیابتی می‌تواند به زیان دیده کمک کند تا خسارت خود را جبران کند. جبران خسارت نیابتی معایبی نیز دارد، از جمله شخص ثالث ممکن است از جبران خسارت نیابتی برای سوءاستفاده از دیگران استفاده کند. جبران خسارت نیابتی می‌تواند بار مالی سنگینی برای شخص ثالث ایجاد کند، به خصوص اگر توانایی مالی کافی نداشته باشد.

۵- شرایط تحقق مسئولیت نیابتی

مسئولیت نیابتی نوعی مسئولیت است که در آن، کارفرما به جای کارمند یا کارگر خود، مسئول جبران خسارات وارده به دیگران در حین انجام کار یا به مناسبت آن شناخته می‌شود. نکته قابل توجه این است که در این نوع مسئولیت، نیازی به اثبات تقصیر مستقیم کارفرما نیست. ماده ۱۲ قانون مسئولیت مدنی، مبنای اصلی مسئولیت نیابتی در حقوق ایران است. این ماده صراحتاً کارفرمایان مشمول قانون کار را مسئول جبران خسارات وارده توسط کارکنان اداری یا کارگران خود در حین انجام کار یا به مناسبت آن می‌داند.

البته این مسئولیت مطلق، استثنائات خاص خود را نیز دارد. کارفرما می‌تواند در دو حالت از مسئولیت خود رهایی یابد؛ اول کارفرما می‌تواند با اثبات اینکه تمام احتیاط‌های لازم و متناسب با اوضاع و احوال را برای جلوگیری از وقوع خسارت انجام داده است، از مسئولیت خود در قبال زیان دیده شانه خالی کند. دوم حتی اگر کارفرما تمام احتیاط‌های لازم را انجام داده باشد، اما بازهم خسارت غیرقابل پیشگیری باشد، کارفرما مسئولیتی نخواهد داشت. مسئولیت کارفرما در قبال زیان دیده در ماده ۱۲ قانون مسئولیت مدنی، مبتنی بر «اماره تقصیر» است. به این معنا که زیان دیده برای مطالبه خسارت نیازی به اثبات تقصیر مستقیم کارفرما ندارد. اثبات خلاف اماره توسط کارفرما؛ باین حال، کارفرما می‌تواند با ارائه دلایل و مدارک، خلاف این اماره را اثبات کند و از مسئولیت خود در قبال زیان دیده شانه خالی کند. در برخی از کشورها، مسئولیت کارفرما در قبال زیان دیده در این خصوص مبتنی بر «اماره قانونی» است که اثبات خلاف آن عملاً غیرممکن است.

مسئولیت نیابتی فقط زمانی به کارفرما تعلق می‌گیرد که خسارت وارده توسط کارگر در حین انجام کار یا به مناسبت آن باشد. علاوه بر وجود کارگر و وقوع خسارت در حین انجام کار، شرایط دیگری نیز برای تحقق مسئولیت نیابتی لازم است؛ اول اینکه کارگر باید از نظر اداری تابع دستورات کارفرما باشد. ثانیاً باید تکلیفی قانونی برای کارگر در خصوص انجام کار وجود داشته باشد. حال فرض کنید پدری به فرزندش رانندگی

خودرو یا انجام عملی به مصلحت او را واگذار می‌کند. در این حالت، آیا پدر به‌عنوان کارفرما و فرزند به‌عنوان کارگر تلقی می‌شوند؟ پاسخ «بله» است. پدر در این شرایط، مسئول جبران خسارات وارده توسط فرزند به دیگران در حین انجام کار خواهد بود. کارمندان مؤسسات عمومی و دولتی: بر اساس حقوق کامن‌لا، کارمندان مؤسسات عمومی و دولتی نیز مشمول مسئولیت نیابتی می‌شوند. به‌عنوان مثال، اگر افسر پلیسی در حین انجام وظیفه خطایی کند، دولت به‌عنوان کارفرما مسئول جبران خسارات وارده خواهد بود.

۶- مسئولیت نیابتی^۷ در کامن‌لا

در نظام حقوقی کامن‌لا، یکی از روش‌های انتقال مسئولیت مدنی از طریق نیابت است که به‌عنوان جبران خسارت نیابتی معروف است. طبق این روش، کارفرما یا استخدام‌کننده به‌طور نمایندگی مسئولیت نسبت به هرگونه تقصیری که کارمند یا استخدام‌شده‌اش در دوره استخدام انجام دهد را بر عهده می‌گیرد (عباسلو: ۱۳۸۵). این نوع مسئولیت، در قالب روابط مختلف حقوقی اعم از والدین و فرزندان، همسران، صاحبان وسایل نقلیه و رانندگان استفاده می‌شود.

در حقوق کامن‌لا، جبران خسارت نیابتی به‌عنوان یک مفهوم حقوقی مطرح است که به‌طور کلی مسئولیت متضرر را به عهده فردی می‌گذارد که خود مستقیماً مسئول خسارت نیست، اما به‌عنوان یکی از طرفین در یک رابطه حقوقی با فرد مقصر دارای مسئولیت است. این نوع مسئولیت بر اساس ارتباطات حقوقی مختلفی مثل استخدام و روابط خانوادگی شکل می‌گیرد.^۸

دکترین مسئولیت کارفرما از جمله رویکردهایی است که بر مبنای رابطه استخدامی بین کارفرما و کارگر تعیین مسئولیت می‌کند. طبق این دکترین^۹، کارفرما مسئول خطاها و اقدامات غیرقانونی کارمند خود است، زیرا کارمند به‌عنوان نماینده کارفرما

۷. Vicarious Liability

۸. Family Care

۹. Respondeat Superior Doctrine

در انجام وظایف محوله به حساب می‌آید. به همین دلیل، اگر کارمند در انجام وظایف خود خسارتی وارد کند، کارفرما باید برای جبران آن خسارت مسئول باشد. از طرفی، مسئولیت کارفرما به‌عنوان یک شکل از مسئولیت بدون تقصیر^{۱۰} تلقی می‌شود، زیرا کارفرما به‌عنوان نماینده کارمند در نظر گرفته می‌شود و در نتیجه، از او انتظار می‌رود که مسئولیت خطاهای کارمند خود را بپذیرد. به‌عنوان مثال، اگر راننده یک تانکر گاز به‌طور نادرست از خط قرمز گذر کند و منجر به تصادف شود، شرکت مالک تانکر در قبال خسارات وارد شده مسئول خواهد بود، زیرا طبق این دکترین، کارفرما باید مسئولیت عملکرد نادرست کارمندان خود را بپذیرد.

۷- مسئولیت نیابتی سازنده هوش مصنوعی در حقوق ایران

در مورد هوش مصنوعی، این سؤال مطرح می‌شود که در چه شرایطی می‌توان سازنده هوش مصنوعی را به‌جای خود هوش مصنوعی، مسئول خسارات ناشی از عملکرد آن دانست؟ برای اثبات مسئولیت نیابتی در مورد هوش مصنوعی، باید شرایط زیر احراز شود:

ابتدا رابطه کارفرما و کارمند، که در این مورد هوش مصنوعی باید به‌عنوان کارمند سازنده آن تلقی شود. این بدان معناست که هوش مصنوعی باید تحت کنترل و نظارت سازنده آن عمل کند و سازنده بر عملکرد آن تسلط داشته باشد. فرض کنید شرکتی یک ربات انسان‌نما را برای انجام امور خدماتی در بیمارستان طراحی و تولید می‌کند. این ربات در حین جابجایی داروها، به دلیل نقص فنی، به یکی از بیماران آسیب می‌رساند. در این مثال، می‌توان گفت که رابطه کارفرما و کارمند بین شرکت و ربات وجود دارد، چراکه ربات تحت نظارت و کنترل شرکت عمل می‌کرده و وظایف محوله را تحت نظارت کارکنان انجام می‌داده است یا فرض کنید شرکتی یک سیستم هوش مصنوعی را برای تشخیص و ردیابی افراد مشکوک در فرودگاه‌ها طراحی و تولید می‌کند. این سیستم هوش مصنوعی از طریق دوربین‌های امنیتی، تصاویر افراد

را اسکن می‌کند و آن‌ها را با لیست افراد تحت تعقیب مطابقت می‌دهد. در حین انجام این فرآیند، سیستم هوش مصنوعی به اشتباه یک مسافر بی‌گناه را به‌عنوان فرد تحت تعقیب شناسایی می‌کند و در نتیجه، این فرد توسط مأموران امنیتی دستگیر و بازداشت می‌شود. در این مثال، می‌توان گفت که رابطه کارفرما و کارمند بین شرکت و سیستم هوش مصنوعی وجود دارد، چراکه سیستم هوش مصنوعی تحت کنترل و نظارت شرکت سازنده آن عمل می‌کند. شرکت وظیفه دارد که عملکرد سیستم را به طور مرتب رصد کند و در صورت بروز هرگونه مشکل، اقدام به رفع آن کند. سیستم هوش مصنوعی وظایف محوله را که تشخیص و ردیابی افراد مشکوک است، تحت نظارت شرکت انجام می‌دهد. سیستم هوش مصنوعی از دستورات و برنامه‌ریزی‌های شرکت تبعیت می‌کند و به‌طور مستقل عمل نمی‌کند. در نتیجه، به دلیل وجود رابطه کارفرما و کارمند بین شرکت و سیستم هوش مصنوعی، شرکت می‌تواند در قبال اشتباه سیستم هوش مصنوعی و خسارات وارده به مسافر بی‌گناه، مسئول شناخته شود.

عمل زیان‌بار باید توسط هوش مصنوعی در حین انجام وظایف محوله از سوی سازنده آن انجام شده باشد. به عبارت دیگر، هوش مصنوعی باید در حال انجام دستورات یا وظایفی که برای آن طراحی شده بود، به دیگری آسیب برساند. برای مثال یک شرکت هوش مصنوعی نرم‌افزاری را برای تشخیص بیماری‌ها طراحی می‌کند. این نرم‌افزار در حین تجزیه و تحلیل تصاویر پزشکی، بیماری یک بیمار را به اشتباه تشخیص می‌دهد و در نتیجه، بیمار تحت درمان نادرستی قرار می‌گیرد. در این مثال، می‌توان گفت که عمل زیان‌بار (تشخیص اشتباه) توسط هوش مصنوعی در حین انجام وظیفه محوله (تشخیص بیماری) انجام شده است.

مثال دیگر اینکه فرض کنید شرکتی یک ربات جراح را برای انجام عمل‌های جراحی با کمترین میزان خطا و تهاجم طراحی و تولید می‌کند. این ربات جراح در حین عمل جراحی یک بیمار، به دلیل نقص در سیستم کنترل حرکتی، دست بیمار را به‌طور ناخواسته پاره می‌کند. در این مثال، می‌توان گفت که عمل زیان‌بار (پارگی دست

بیمار) توسط هوش مصنوعی (ربات جراح) در حین انجام وظیفه محوله (انجام عمل جراحی) انجام شده است.

در فرضی که مسئولیت کارمند را بررسی کنیم، هوش مصنوعی باید بر اساس قواعد مسئولیت مدنی، برای عمل زیان‌بار خود مسئول شناخته شود. به عنوان مثال، اگر هوش مصنوعی به دلیل نقص فنی، به شخص دیگری آسیب برساند، سازنده آن می‌تواند مسئول شناخته شود؛ برای مثال یک خودروی خودران به دلیل نقص در سیستم ترمز، با عابری برخورد می‌کند و به او آسیب می‌رساند. در این مثال، می‌توان گفت که هوش مصنوعی (خودروی خودران) به دلیل نقص فنی، عملی زیان‌بار انجام داده است و سازنده آن (شرکت تولیدکننده خودرو) باید بر اساس قواعد مسئولیت مدنی، پاسخ‌گوی خسارات وارده باشد.

مثال دیگر اینکه فرض کنید شرکتی یک سیستم هوش مصنوعی را برای پیش‌بینی وضعیت آب‌وهوا طراحی و تولید می‌کند. این سیستم هوش مصنوعی بر اساس داده‌های مختلف، پیش‌بینی‌های روزانه، هفتگی و ماهانه را ارائه می‌دهد. روزی این سیستم هوش مصنوعی به اشتباه طوفان شدیدی را پیش‌بینی می‌کند که در نهایت رخ نمی‌دهد. به همین دلیل، کشاورزان منطقه که به پیش‌بینی این سیستم هوش مصنوعی اتکا کرده‌اند، اقدام به برداشت زودهنگام محصولات خود می‌کنند و در نتیجه، متحمل ضرر و زیان مالی قابل توجهی می‌شوند. در این مثال، می‌توان گفت که هوش مصنوعی (سیستم پیش‌بینی آب‌وهوا) به دلیل ارائه پیش‌بینی اشتباه که منجر به ضرر و زیان مالی به کشاورزان شده است، عملی زیان‌بار انجام داده است.

۸- مسئولیت مطلق یا محض

در مسئولیت مطلق، سازنده هوش مصنوعی بدون نیاز به اثبات تقصیر خود، ملزم به جبران خسارات وارد شده ناشی از عملکرد هوش مصنوعی است. این نوع مسئولیت در مواردی اعمال می‌شود که خطر ذاتی فعالیت هوش مصنوعی بالا باشد، مثلاً در مواردی مانند استفاده از خودروهای خودران که به دلیل نقص فنی یا خطا در سیستم

ناوبری، ممکن است منجر به تصادفات شدید و خسارات جانی و مالی شوند. همچنین، اگر اثبات تقصیر سازنده دشوار یا غیرممکن باشد، همچنان مسئولیت مطلق بر عهده سازنده خواهد بود. به عنوان مثال، آسیب دیدن افراد توسط ربات‌های صنعتی یا انتشار اطلاعات نادرست توسط هوش مصنوعی می‌تواند مواردی از این نوع مسئولیت باشند. در مقابل، در مسئولیت محض، حتی اگر سازنده هوش مصنوعی بتواند عدم تقصیر خود را اثبات کند، همچنان ملزم به جبران خسارات ناشی از عملکرد هوش مصنوعی است. این نوع مسئولیت در مواردی اعمال می‌شود که هوش مصنوعی به طور مستقل عمل کند و کنترل و نظارت کامل بر عملکرد آن برای سازنده آن دشوار است. همچنین، در مواردی که خطرات بالقوه هوش مصنوعی به طور کامل قابل پیش‌بینی نباشد، مسئولیت محض اعمال می‌شود. به عنوان مثال، آسیب دیدن افراد توسط هوش مصنوعی نظامی یا تصمیمات نادرست هوش مصنوعی در معاملات مالی می‌تواند مواردی از این نوع مسئولیت باشند.

۹- مسئولیت سازنده هوش مصنوعی در کامن‌لا

در نظام‌های حقوقی کامن‌لا، هنوز رویه ثابتی در این زمینه وجود ندارد. یکی از مبانی احتمالی برای تعیین مسئولیت، دکترین مسئولیت کارفرما است. در این رویکرد، هوش مصنوعی به عنوان کارمند در نظر گرفته می‌شود و سازنده آن به عنوان کارفرما. بر این اساس، اگر هوش مصنوعی در حین انجام وظایف محوله از سوی سازنده، به شخص دیگری آسیب برساند، سازنده به عنوان اصلی و هوش مصنوعی به عنوان فرعی تلقی می‌شود و سازنده ملزم به جبران خسارات خواهد بود.

مسئولیت کارفرما در قبال هوش مصنوعی مزایایی دارد، از جمله:

به طور واضح مشخص می‌کند که چه کسی در قبال خسارات ناشی از عملکرد هوش مصنوعی مسئول است. همچنین تضمین می‌کند که به اشخاصی که در اثر عملکرد هوش مصنوعی متحمل ضرر شده‌اند، خسارت پرداخت می‌شود، سازندگان هوش مصنوعی را به ارتقای ایمنی و کارایی سیستم‌های خود ترغیب می‌کند.

با این حال، این رویکرد معایبی نیز دارد، از جمله: سازندگان ممکن است از بیم مسئولیت‌های احتمالی، از توسعه و به کارگیری هوش مصنوعی خودداری کنند یا در برخی موارد، اثبات اینکه هوش مصنوعی مقصر اصلی خسارات بوده است، دشوار یا غیرممکن است. همچنین راهکارهای دیگری نیز برای تعیین مسئولیت سازنده هوش مصنوعی وجود دارد، از جمله: مسئولیت مطلق، که در این رویکرد، سازنده هوش مصنوعی بدون نیاز به اثبات تقصیر خود، ملزم به جبران خسارات ناشی از عملکرد هوش مصنوعی است یا مسئولیت مبتنی بر خطر که در این رویکرد، اگر فعالیت هوش مصنوعی ذاتاً خطرناک باشد، سازنده آن بدون نیاز به اثبات تقصیر خود، ملزم به جبران خسارات ناشی از عملکرد هوش مصنوعی است. یا مسئولیت مبتنی بر نقص که در این رویکرد، اگر هوش مصنوعی به دلیل نقص در طراحی یا ساخت، عمل زیان‌بار انجام دهد، سازنده آن مسئول شناخته می‌شود.

نتیجه‌گیری

در حال حاضر، در حقوق ایران، رویه ثابتی برای تعیین مسئولیت سازنده هوش مصنوعی در قبال خسارات ناشی از عملکرد آن وجود ندارد. با این حال، با توجه به قواعد کلی مسئولیت مدنی و برخی از رویکردهای نوظهور در سایر نظام‌های حقوقی، می‌توان به این نتیجه رسید که در صورت احراز شرایط زیر، سازنده هوش مصنوعی ممکن است مسئول شناخته شود:

هوش مصنوعی باید به‌عنوان کارمند در نظر گرفته شود و سازنده آن به‌عنوان کارفرما. به عبارت دیگر، هوش مصنوعی باید تحت کنترل و نظارت سازنده آن عمل کند و سازنده بر عملکرد آن تسلط داشته باشد. عمل زیان‌بار باید توسط هوش مصنوعی در حین انجام وظایف محوله از سوی سازنده آن انجام شده باشد. هوش مصنوعی باید بر اساس قواعد مسئولیت مدنی، برای عمل زیان‌بار خود مسئول شناخته شود. در برخی موارد، ممکن است مسئولیت مطلق یا محض بر عهده سازنده هوش مصنوعی باشد. در

مسئولیت مطلق، سازنده بدون نیاز به اثبات تقصیر خود، ملزم به جبران خسارات است. این امر در مواردی اعمال می‌شود که خطر ذاتی فعالیت هوش مصنوعی بالا باشد. در مسئولیت محض، حتی اگر سازنده بتواند عدم تقصیر خود را اثبات کند، همچنان ملزم به جبران خسارات است. این امر در مواردی اعمال می‌شود که هوش مصنوعی به‌طور مستقل عمل کند و کنترل و نظارت کامل بر عملکرد آن دشوار باشد.

منابع

- ۱- امیری قائم‌مقام، عبدالمجید. (۱۳۸۵). میزان حقوق تعهدات، ج ۱، تهران: گنج دانش، چاپ سوم.
- ۲- اسماعیلی هریسی، ابراهیم. (۱۳۸۷). مبانی حقوق پیمان، تهران: جاودانه، چاپ چهارم.
- ۳- بهرامی احمدی، حمید. (۱۳۸۸). مسئولیت مدنی میزان، ج ۱. تهران: گنج دانش.
- ۴- حسینی نژاد، حسینقلی. (۱۳۷۰). مسئولیت مدنی، تهران: جهاد دانشگاهی دانشگاه تهران، چاپ اول.
- ۵- حسینی نژاد، حسینقلی. (۱۳۸۹). مسئولیت مدنی مجد، ج ۱، تهران: گنج دانش.
- ۶- جعفری لنگرودی، محمدجعفر. (۱۳۴۶). ترمینولوژی حقوق، تهران: ابن سینا، چاپ اول.
- ۷- جعفری لنگرودی، محمدجعفر. (۱۳۸۷). تأثیر اراده در حقوق مدنی، تهران: گنج دانش، ج ۲، چاپ اول.
- ۸- جعفری لنگرودی، محمدجعفر. (۱۳۹۰). مبسوط در ترمینولوژی حقوق گنج دانش، ج ۲، تهران: گنج دانش.
- ۹- کاتوزیان، ناصر. (۱۳۸۵). الزام‌های خارج از قرارداد، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چاپ هشتم.
- ۱۰- کاتوزیان، ناصر. (۱۴۰۲). وقایع حقوقی، تهران: انتشارات گنج دانش، چاپ یازدهم.

- ۱۱- محقق داماد، سیدمصطفی. (۱۳۸۹). قواعد فقه، بخش مدنی ۱، قم: مرکز نشر علوم اسلامی، چاپ بیست و ششم.
 - ۱۲- صدر، سیدمحمدباقر. (۱۳۸۶). بحوث فی الفقه، ج ۴. به نقل از حکمت‌نیا محمود، مسئولیت مدنی در فقه. قم: پژوهشگاه علم و فرهنگ اسلامی، ج ۱.
 - ۱۳- عباسلو، بختیار. (۱۳۹۰). مسئولیت مدنی میزان، ج ۱، تهران: گنج دانش.
 - ۱۴- یزدانیان، علیرضا. (۱۳۷۹). قلمرو مسئولیت مدنی، تهران: ادبستان، جلد ۱.
 - ۱۵- زین الدینی، امین. (۱۳۹۸). مسئولیت نیابتی، تطبیقی در حقوق ایران و انگلیس، قانون یار، ۳ (۱۰)، ۷۴-۵۱.
- ۱۶ - <https://www.coursera.org/articles/what-is-artificial-intelligence>

